

УДК 94:355.4(477.8)(092)"1921/1922"

DOI: 10.24919/2312-2595.11/53.268532

Іван ХОМА

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79000 (khomaivan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/J-4139-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57217113868>

Бібліографічний опис статті: Хома, І. (2021). Військова організація під керівництвом Євгена Коновальця (кінець 1921 р. – жовтень 1922 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 119–133. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.268532>.

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ (кінець 1921 р. – жовтень 1922 р.)

***Анотація.** Після поразки Української національної революції, один з її ключових діячів, полковник Армії УНР Євген Коновалець деякий час проживав у Празі та Відні. У липні 1921 р. він повернувся до Львова. Однією з важливих справ, якою займався за кордоном, була Військова організація, з нею пов'язував продовження боротьби за українську державність. Хоча основні організаційні процеси проходили у Львові та Галичині загалом. Тут фактично склалося колективне командування. Це відчув Є. Коновалець після повернення додому. Він розумів, що такий стан справ не дає можливості розраховувати на перспективи організації. Так і сталося: після замаху на Львівського воєводу К. Грабовського в присутності керівника Польщі Ю. Пілсудського, майже всіх лідерів Військової організації було заарештовано. Після цього Є. Коновалець її очолив. Було реорганізовано командний склад, сформовано управлінську структуру та розвинуто дві форми спротиву: активну і пасивну.*

© Іван Хома, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Розвитку діяльності сприяли політичні процеси, а саме заплановані вибори до польського парламенту. Це дало змогу апробувати ці дві форми спротиву. Результат спротиву вражає. Водночас ціна боротьби також дуже висока: тисячі арештованих і десятки загиблих. Певна свобода в діях особового складу дала змогу залучити багато людей до організації. Поза тим, Є. Коновальцю до жовтня 1922 р. вдалося залишатись невідомим керівником організації для польських органів безпеки. Цього часу було достатньо, щоб закласти незворотні організаційні та конспіративні засади діяльності. Розвинутий масштаб боротьби не дав змоги Є. Коновальцю довго перебувати в конспірації, у кінці жовтня 1922 р. він змушений був виїхати за кордон. **Методологічною основою** статті є принципи історизму, об'єктивності та критичного підходу. **Наукова новизна.** Акцентовано увагу на тому, що Є. Коновалець приступив до керівництва Військовою організацією не відразу після повернення з Відня, а після арештів, спричинених замахом на львівського воєводу 25 вересня 1921 р. Наукова цінність статті базується на введенні до наукового обігу невідомого до недавнього часу джерельного матеріалу. **Висновки.** Є всі підстави стверджувати, що Є. Коновалець очолив Військову організацію тільки в кінці 1921 р. Саме на цей час припадає утвердження ключових організаційних засад. Навіть після вимушеного виїзду за кордон крайовий осередок продовжить активну діяльність.

Ключові слова: Є. Коновалець; Українська військова організація; Д. Герчанівський; Ю. Отмарштейн.

Ivan KHOMA

PhD (History), Associate Professor, Head of the Department of History, Museology and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (khomaivan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/J-4139-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57217113868>

To cite this article: Khoma, I. (2022). Viiskova orhanizatsiia pid kerivnytstvom Yevhena Konovaltsia (kinets 1921 r. – zhovten 1922 r.) [Military organization under the leadership of Yevhen Konovalts (end of 1921 – October 1922)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the*

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 11/53, 119–133.
doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.268532> [in Ukrainian].

**MILITARY ORGANIZATION
UNDER THE LEADERSHIP OF YEVHEN KONOVALETS
(END OF 1921 – OCTOBER 1922)**

Summary. After the defeat of the Ukrainian National Revolution, one of its key figures, Colonel of the Army of the Ukrainian People's Republic Yevhen Konovalets lived for some time in Prague and Vienna. In July 1921, he returned to Lviv. One of the important matters he dealt with abroad was the Military Organization with which he connected the continuation of the struggle for Ukrainian statehood. Although the main organizational processes took place in Lviv and Galicia in general. Here, in fact, a collective command was formed. Yevhen Konovalets felt this after returning home. He understood that such a state of affairs does not give an opportunity to count on the prospects of the organization. And so it happened, after the assassination attempt on the Lviv Voivode K. Grabowski in the presence of the head of Poland Y. Pilsudski, almost all the leaders of the Military Organization were arrested. After that Konovalets headed the Military Organization. The command structure was reorganized, a management structure was formed, and two forms of resistance were developed: active and passive. The development of activity was facilitated by political processes, namely the planned elections to the Polish parliament. This made it possible to check these two forms of struggle. The result of resistance is impressive. At the same time, the price of the struggle was also very high, thousands of arrests and dozens of deaths. A certain freedom in the actions of the staff made it possible to attract many people to the organization. In addition, Yevhen Konovalets managed to remain an unknown head of the organization for the Polish security authorities until October 1922. This time was sufficient to lay irreversible organizational and conspiratorial foundations of activity. The developed scale of the struggle did not allow Konovalets to stay in the conspiracy for a long time. At the end of October 1922, he was forced to go abroad. **The methodological basis** of the article is the principles of historicism, objectivity and critical approach. Scientific novelty. The attention is focused on the fact that Ye. Konovalets took up the leadership of the Military Organization not immediately after returning from Vienna, but after the arrests caused by the assassination attempt on the Lviv voivode on September 25, 1921. **The scientific value** of the article is based on the introduction into scientific circulation of unknown source

*material until recently. **Conclusions.** There is every reason to state that Konovalets headed the Military Organization only at the end of 1921. It was at this time that key organizational principles were established. Even after the forced departure abroad, the regional office would continue its active activities.*

Key words: *Yevhen Konovalets; Ukrainian military organization; D. Herchanivskyy; Yu. Otmarshtein.*

Постановка проблеми. Війна, розпочата росією в лютому 2014 р. на деяких відрізках спільного державного кордону, а з 24 лютого 2022 р. – по всьому кордону, і те, як Збройні сили України протидіють окупантам, свідчить, що розуміння доби національно-визвольних змагань першої половини ХХ ст. добре присутнє у колективній пам’яті значної частини суспільства. Її достатньо, щоб успішно чинити опір, тримати єдність і вірити в перемогу. Ключовою військово-політичною революційною силою національно-визвольних змагань, після поразки Української революції 1917–1921 рр., стала Українська військова організація (початкова назва – Військова організація (ВО)), навколо якої у Львові почали гуртуватися ветерани Армії УНР та УГА. ВО з серпня 1920 р. і до жовтня 1921 р. фактично управлялася колективно зі Львова, а також засобом діалогу з Є. Коновальцем і А. Мельником, які перебували у Відні, що, зрозуміло, не сприяло її розвитку та утвердженню.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній історіографії означена проблема не стала предметом ґрунтовного дослідження. Фрагментарно окремі аспекти діяльності Є. Коновальця на чолі ВО у вказаний період розглянуто в статтях упорядників щоденника М. Кордуби (Кордуба, 2021). Про Є. Коновальця, на початках створення ВО восени 1920 р., йдеться у публікації І. Хоми (Хома, 2019).

Мета та завдання. Розкрити маловідомий етап діяльності Є. Коновальця на чолі ВО у Східній Галичині. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: залучення маловідомого і невідомого джерельного матеріалу; його аналіз та зіставлення з історіографічним.

Виклад основного матеріалу. У липні 1921 р. Є. Коновалець повернувся з Відня до Львова. Впродовж двох місяців перебування у місті добре розібрався в громадсько-політичних процесах Східної Галичини. Однак йому не вдалося достатньо ґрунтовно

проговорити з колегами у Львові з приводу того, як треба розвивати подальшу легальну та підпільну революційну боротьбу. Арешти майже всіх лідерів студентського руху та військової організації, після замаху 25 вересня на львівського воєводу в присутності Ю. Пілсудського, призвели до ситуації коли Є. Коновалець поступово виходить на лідерські позиції у підпільному військово-політичному русі Львова. У подальші декілька місяців становище Є. Коновальця, з його слів, «начинає ту бути досить потужним» («Лист Євгена Коновальця до Андрія Мельника», 2011, с. 394–395).

Мабуть саме в жовтні-грудні 1921 р. Є. Коновалець утвердився як командир ВО. Своєрідним штабом військової організації, ще від часу заснування, була Начальна колегія як колективний орган управління організацією. Є. Коновалець змінив її назву на Начальну команду і дещо реорганізував. Так, було запроваджено посаду командира; структуровано напрями діяльності через референтури; надано дорадчі та виконавчі функції тощо. Створення Начальної команди дало змогу вибудувати горизонталь управління через референтури та вертикаль до окружних і повітових осередків.

Невідомо, хто увійшов до Начальної команди після арештів М. Матчака, В. Кучабського, Д. Палієва, О. Навроцького, В. Целевича та інших і втечі Я. Чижа за кордон.

Приблизно можна припустити, хто продовжував працювати в команді військової організації і хто долучився. Зокрема, арешти оминули членів Начальної колегії ВО Ю. Полянського та П. Баківича, які продовжили діяльність у команді (Книш, 2021, с. 294; Книш, 1966, с. 18). 8 грудня 1921 р. на волю, після семи тижнів перебування у в'язниці, вийшли О. Навроцький та В. Целевич («Ревізії і арештування», 1921, с. 2). Вони також повернулися до Начальної команди ВО. О. Навроцький у своїх спогадах період розбудови військової організації під керівництвом Є. Коновальця означив, як: «... щораз живіший й активніший» (Навроцький, 1961, с. 11).

22 листопада 1921 р. до Львова з рейду українських військ на окуповану більшовиками УНР – Другого зимового походу – повернулися Ю. Отмарштейн, Р. Сушко та Д. Герчанівський (Герчанівський, 1963, с. 115). Невдовзі приїхав і Ю. Тютюнник, який у Львові спільно з Д. Герчанівським та Ю. Отмарштейном відкрили ресторан на площі Бернардинівській, 2. Заклад став місцем періодичних зу-

стрічей Є. Коновальця, Ю. Отмарштейна, Д. Герчанівського та ін. (Книш, 1966, с. 10). Справа з рестораном не стала прибутковою і, мабуть, це вплинуло на рішення Ю. Отмарштейна повернутися додому в Тирасполь. Натомість Д. Герчанівський наприкінці весни 1922 р. приєднався до Начальної команди ВО («Автобіографія Дмитра Герчанівського», б.р., арк. 2).

28 квітня Ю. Отмарштейн поїхав до Варшави за візою в Румунію. Отримавши її, відправився до табору інтернованих вояків Армії УНР в Щипйорно («Посмертна згадка», 1922, с. 6.). Тут уже довший час перебували М. Безручко та Р. Сушко. 2 травня 1922 р. поблизу табору Ю. Отмарштейна вбили. Одним із підозрюваних у вбивстві був Р. Сушко (Сушко, 1933, с. 9, 20; Чеботарів, 1933, с. 89).

Зі спогадів Р. Сушка, похорон відбувся 6 травня 1922 р. Присутнім на похороні був і Є. Коновалець (Сушко, 1933, с. 30). У Львові громадськість через україномовну газету «Громадський вістник» була поінформована про вбивство Ю. Отмарштейна, а також його заслуги в боротьбі за українську державність («Посмертна згадка», 1922, с. 6). Автором некролога був Є. Коновалець («Лист Євгена Коновальця до Андрія Мельника», 2011, с. 403).

У команді ВО Д. Герчанівський відповідав за пресово-пропагандистський напрям і виконував спеціальні доручення або обов'язки ад'ютанта Є. Коновальця. П. Бакович відповідав за бойовий напрям військової організації. Референтом або відповідальним за розвідку призначили О. Думіна, до нього за цей напрям відповідали Михайло Колтунюк та Василь Коваленко (Книш, 2021, с. 323; Книш, 1966, с. 12–13). Вхідження О. Думіна до складу ВО відбулося десь після березня 1922 р. Адже в першій декаді березня 1922 р. О. Думін перебував в одній з в'язниць Львова, а 9 березня був переведений до Дрогобича. Найімовірніше його підозрювали в шпигунстві на користь більшовицької Росії («З поза тюремних ґрат», 1922, с. 3).

Д. Герчанівський згадує про організаційну референтуру. Керівником спочатку був Ю. Головінський, а потім – М. Колтунюк. П. Бакович загадує ще про політичну референтуру, на чолі якої стояв В. Целевич (Книш, 1966, с. 13, 18). Між іншим, місцем легальної праці П. Баковича стала львівська філія товариства «Просвіти» імені М. Шашкевича, куди його прийняли на роботу приблизно наприкінці червня – у липні 1922 р. («Листування філіалу імені М. Шашкевича», 1910–1922, арк. 118).

Інформації про повний склад Начальної команди, яка працювала у Львові під загальним керівництвом Є. Коновальця, до часу його вимушеної еміграції у кінці 1922 р., немає. Також відсутні документи (протоколи засідань, звіти і т. п.) Начальної команди, які розкрили б роботу референтур із розбудови військової організації, підготовки та проведення актів спротиву проти політики польської влади на окупованих нею українських землях.

Після вимушеного виїзду Є. Коновальця за кордон і утворення Крайової команди ВО, було організовано фінансову референтуру (Книш, 2021, с. 326). До того фінансовими справами організації займалися Є. Коновалець та А. Мельник.

Для більш активного та цільового збору грошей на потреби підпільної військової діяльності в Східній Галичині було вирішено з цією метою делегувати до США Я. Чижу, який і надалі перебував у Празі. Дозвіл на поїздку Я. Чижу 10 липня 1922 р. видав координаційний орган українських політичних партій – Міжпартійна рада та Народний комітет у Львові, за підписом голови ради В. Бачинського. У цьому документі йшлося, що його відправляють до США як представника Східної Галичини для інформування про становище українців Східної Галичини, заходи щодо відновлення державності та організацію збору допомоги серед українців США задля продовження національно-визвольної війни. Зазначено про заборонену втручатись у політико-правові справи та необхідність узгоджувати роботу з представниками уряду ЗУНР та Є. Петрушевичем («Дозвіл Я. Чижу», б.р.).

Цей дозвіл В. Бачинський надіслав Я. Чижу тільки 27 липня з Відня, де він проводив декілька днів відрядження для робочих зустрічей з Є. Петрушевичем та урядовцями ЗУНР. Разом з дозволом був лист, в якому В. Бачинський дає вказівки про те, як має себе поводити та що робити. Зокрема, не треба втручатися у політико-правові відносини і максимально демонструвати безпартійність. Уточнив, що свої дії у США має координувати з Л. Мишугою, О. Назаруком та іншими представниками уряду ЗУНР. Також більш чітко визначив завдання: «Взагалі конечна річ скоординувати цілу акцію збирання складок в Америці. Ходить о зібране, як найбільших сум, щоби було за що перевести активну боротьбу, удержати уряд і уможливити йому дипломатичну акцію та, щоби лишилася

ще поважна квота на політичну акцію в краю, котра не допомагає через абсолютний брак фондів». Не забув В. Бачинський і про свої інтереси, а саме, просив прорекламувати серед американців свою адвокатську контору, яка переїжджає з Підгаєць до Львова. Адже багато американців, які ведуть справи в Східній Галичині, потребують юридичних консультацій. У кінці листа просив передати вітання Л. Мишузі, Володимиру Лотоцькому, Омельяну Рев'юку, Льву Сембратовичу, Демидчуку, Василю Гривняку, М. Цеглинському, М. Січинському, Мегасу, І. Боберському та іншим («Лист В. Бачинського до Я. Чижа», 1922).

Я. Чиж прибув до Нью-Йорка на початку вересня 1922 р. і відразу вступив у контакт з організацією «Оборона України». 7 вересня про його приїзд було повідомлено комітети організації та запропоновано 16–17 вересня провести нараду. На порядок денний винесено три питання: «1. Становище на землях окупованих Польщею: справа організації народних сил в краю; народна самооборона і визвольні змагання; 2. Справа американської допомоги; 3. Справа організації українських робітників в Америці». Також у листі йшлося про необхідність не розголошувати про цю нараду за межами організації та плани провести такі зустрічі в інших містах США («Лист до комітетів «Оборони України», 1922).

Приблизно у квітні-травні 1923 р. ВО для збору коштів у США відправила В. Целевич. Підставою було прохання Я. Чижа, який не справлявся з цією роботою на великій території («Лист Є. Коновальця до Я. Чижа», 1923, с. 4).

Є. Коновальцю вдалося домовитись з урядом ЗУНР у Відні про фінансову підтримку військової організації. Йшлося про гроші, які уряд мав отримувати від української еміграції в США («Лист Є. Коновальця до Я. Чижа», 1922, с. 1).

Питання розбудови ВО цікавило політичне керівництво ЗУНР. У звіті Р. Перфецького до К. Левицького від 22 червня 1921 р. багато уваги приділено необхідності надати грошову допомогу Начальній колегії ВО («Інформація уповноваженого референта краю», 2005, с. 348–349).

З кінця 1920 р. і до середини 1922 р. командний склад військової організації розвинув дві форми спротиву окупаційній владі: пасивну й активну. Пасивний спротив передбачав відмову українців визнавати польську владу законною, а польську державу – су-

вереном на українських землях. Це супроводжувалося бойкотом присяги на вірність польській державі, участі у перепису населення Західної України в листопаді 1921 р., виборів 5 листопада 1922 р. до Сейму та 12 листопада до Сенату, а також мобілізації до армії Польської Республіки, яка почалась у грудні 1922 р. (Мірчук, 2007, с. 27–28).

Основна ініціатива бойкоту цих процесів українським населенням Галичини виходила з Відня від політичного керівництва ЗУНР. У Львові вузьке політичне коло займалося плануванням різних форм бойкоту. Організацію та виконання акцій пасивного спротиву перебрала на себе ВО, почавши поширювати відповідний інформаційний матеріал серед населення. Одночасно військова організація розвинула активні форми спротиву: індивідуальний терор проти представників окупаційної влади та зрадників; саботажі – нищення майна та комунікацій ворога; «екси» – експропріаційні напади на державні установи (Мірчук, 2007, с. 28).

У машинописній статті, автор якої не зазначений, «Огляд боєвої діяльності на українських землях зайнятих Польщею за 1922-й рік (по відомостям до 6 грудня 1922)» зазначено: «Революційна боротьба на землях окупованих Польщею має на меті через постійне ослаблювання і підривання польської держави висвободити у остаточному своєму висліді ті землі спід польського ярма. Вона ведеться проти сильного, узброєного і зорганізованого у державу противника і через те український народ не має сили відразу виступити до рішучого повстання ...» («Огляд боєвої діяльності», 1922).

Загалом, станом на осінь 1922 р. внутрішньополітичну ситуацію в Східній Галичині визначала виборча кампанія. Що ближче до виборів, польська окупаційна влада посилювала адміністративні заходи для максимального залучення до участі у них українського населення. Кульмінацією бойкоту виборів стало смертельне поранення 15 жовтня в Кам'янці-Струмиловій (сучасне містечко Кам'янка-Бузька) українського маловідомого поета, журналіста та педагога Сидора Твердохліба. Він на кошти польської влади заснував Українську хліборобську партію (УХП), періодичне видання «Рідний край», висунув себе в кандидати до сейму, проводив дуже активну та провокаційну виборчу кампанію, під час якої закликав українських селян не ігнорувати вибори.

Поліції вдалося заарештувати організатора замаху М. Дзіковського, який під час допитів розказав усе, що знав про ВО. Він видав майже увесь склад Начальної команди ВО, багато окружних і повітових команд організації (Навроцький, 1963, с. 144).

Після цього поліція спрямувала свій удар по Начальній команді. Так, станом на 21 жовтня було заарештовано близько 200 осіб. З ними дуже жорстоко поводилися. Серед заарештованих були Ф. Федорців та О. Навроцький. Шукали В. Целевича, а особливо, зі слів М. Кордуби: «... дуже шукають за Коновальцем» (Кордуба, 2021, с. 516).

Точно невідомо коли Є. Коновалець, В. Целевич та Д. Герчанівський виїхали зі Львов до Данцига. Дослідник З. Книш описує, що Є. Коновалець та В. Целевич за підробленими документами у супроводі жінок, пані Майковської з адміністрації газети «Діло» та дочки отця Лопатинського пані Терлецької, без перешкод втекли з Польщі. Однак перед виїздом було поширено листа нібито з Німеччини, що Є. Коновалець та В. Целевич успішно перетнули кордон і перебувають уже там. Ця інформація набула публічності, що призвело до послаблення поліцейного контролю і тільки тоді, за підготовленим планом, вони виїхали за кордон. З. Книш пише, що в тому листі Є. Коновальця згадували під псевдонімом «Віра» (Книш, 1966, с. 28).

Отже, є різниця між Є. Коновальцем координатором та керівником ВО. Очоливши організацію в умовах загрози припинення її існування, Є. Коновалець приблизно за рік зміг закласти незворотні процеси діяльності організації. Притому, до року вдавалося залишатись добре законспірованим. За цей час реорганізовано управлінську структуру, підібрано досвідчених та відданих справі людей, забезпечено фінансування і досягнуто пізнаваність серед своїх і ворогів.

Джерела та література

Автобіографія Дмитра Герчанівського. (б.р.). *Військово-історичний музей і архів (ВІМА) Української вільної академії наук у Канаді (м. Вінніпег)*, т. 75, спр. 1761, арк. 2.

Герчанівський, Д. (1963). *Вигнати окупанта*. Мюнхен: Logos.

Дозвіл Я. Чижу. (б.р.). *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Міннесоти. Фонд Ярослав Чиж. Коробка 2, відсутня нумерація аркушів на документі.*

З поза тюремних ґрат. (1921, 11 березня). *Вперед.*

Інформація уповноваженого референта краю Романа Перфецького уповноваженому для справ закордонних Костю Левицькому про події у Східній Галичині. (2005). *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали* (Т. 3 (2)). Івано-Франківськ: «Лілея-НВ».

Книш, З. (1966). *Власним руслom. Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року.* Торонто: Срібна сурма.

Книш, З. (2021). *Начальна команда УВО у Львові. Євген Коновалець та його доба.* Івано-Франківськ: «Лілея-НВ».

Кордуба, М. (2021). *Щоденник 1918–1925.* Львів: Видавництво УКУ.

Лист В. Бачинського до Я. Чижа від 27 липня 1922 р. (1922, 27 липня). *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Міннесоти. Фонд Ярослав Чиж. Коробка 2, відсутня нумерація аркушів на документі.*

Лист до комітетів «Оборони України», Нью-Йорк, 7 вересня 1922 р. (1922, 7 вересня). *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Міннесоти. Фонд Ярослав Чиж. Коробка 2, відсутня нумерація аркушів на документі.*

Лист Є. Коновальця до Я. Чижа від 13 березня 1923 р. (1923, 13 березня). *З архіву Ольги Кузьмович.* Копію листа надав Андрій Салюк, яку зробив з оригіналу, наданого О. Кузьмович.

Лист Є. Коновальця до Я. Чижа від 15 січня 1922 р. (1922, 15 січня). *З архіву Ольги Кузьмович.* Копію листа надав Андрій Салюк, яку зробив з оригіналу, наданого О. Кузьмович.

Лист Євгена Коновальця до Андрія Мельника від 8 грудня 1921 р. (2011). В О. Кучерук & Ю. Черченко (Упоряд.), *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування.* Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

Листування філіалу імені М. Шашкевича у Львові з Дирекцією поліції, українськими товариствами, окремими особами про проведення загальних зборів, затвердження статуту, відзначення ювілейних дат товариства та інші організаційні питання. 1910–1922 рр. (1910–1922). *Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 348, оп. 1, спр. 3572, арк. 118.*

Мірчук, П. (2007). *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки.* Київ: АДЕФ-Україна.

- Навроцький, О.** (1961). Українська військова організація. Організаційні початки й створення Начальної колегії УВО. *Голос комбатанта*, 9 (15), 11.
- Навроцький, О.** (1963). Полковник Євген Коновалець. *Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації* (Зб. II, с. 144). Торонто: Срібна Сурма.
- Огляд боевої діяльності на українських землях занятих Польщею за 1922-й рік (по відомостям до 6 грудня 1922). (1922). *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Міннесоти. Фонд Ярослав Чиж. Коробка 2, відсутня нумерація аркушів на документі.*
- Посмертна згадка. (1922, 13 травня). *Громадський вістник*.
- Ревізії і арештування. (1921, 10 грудня). *Вперед*.
- Сушко, Р.** (1933). *Хто вбив полковника Отмарштайна*. Прага: Б.м.
- Хома, І.** (2019). Євген Коновалець і початки УВО (серпень – листопад 1920 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 92–102. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184669>.
- Чеботарів, М.** (1933). *Невдала реабілітація Сушка – убійника* (Ч. 1). Варшава: Б.м.

References

- Avtobiohrafiiia Dmytra Herchanivskoho [Autobiography of Dmytro Herchanivsky]. (n.d.). *Vüskovo-istorychnyi muzei i arkhiv (VIMA) Ukrainskoi vilnoi akademii nauk u Kanadi (m. Vinnipeh) – Military Historical Museum and Archive (VIMA) of the Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada (Winnipeg)*, vol. 75, spr. 1761, p. 2 [in Ukrainian].
- Herchanivskiy, D.** (1963). *Vyhnaty okupanta [Drive out the occupier]*. Munich: Logos [in Ukrainian].
- Dozvil Ya. Chyzhu [Permission of Ya. Chizhu]. (n.d.). *Arkhyv doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Unversytet Minnesoty. Fond Yaroslav Chyzh. Korobka 2, vidsutnia numeratsiia arkushiv na dokumenti – Immigration History Research Center Archives, University of Minnesota. Yaroslav Chizh Foundation. Box 2, missing sheet numbering on the document* [in Ukrainian].
- Z poza tyuremnykh hrat [From outside the prison bars]. (1921, March 11). *Vpered – Forward* [in Ukrainian].
- Informatsiya upovnovazhenoho referenta krayu Romana Perfetskoho upovnovazhenomu dlya sprav zakordonnykh Kostyu Levytskomu pro podiyi u Skhidnyi Halychyni [Information from the authorized referent of the region, Roman Perfetskyi, to Kosty Levytskyi, the authorized representative

- for foreign affairs, about the events in Eastern Galicia]. (2005). *Zakhidno-Ukrayinska narodna respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy – Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923. Documents and materials* (Vol. 3 (2)). Ivano-Frankivsk: «Lileya-NV» [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1966). *Vlasnym ruslom. Ukrainska viiskova orhanizatsiia vid oseny 1922 do lita 1924 roku [In its own way. Ukrainian military organization from autumn 1922 to summer 1924]*. Toronto: Sribna surma [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (2021). *Nachalna komanda UVO u Lvovi [The initial team of UMO in Lviv]. Yevhen Konovalts ta yoho doba – Yevhen Konovalts and his time*. Ivano-Frankivsk: «Lileya-NV» [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (2021). *Shchodennyk 1918–1925 [Diary 1918–1925]*. Lviv: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
- Lyst V. Bachynskoho do Ya. Chyzha vid 27 lypnia 1922 r. [Letter of V. Bachynsky to Ya. Chyzh dated July 27, 1922]. (1922, July 27). *Arkhiv doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty. Fond Yaroslav Chyzh. Korobka 2, vidсутnia numeratsiia arkushiv na dokumenti – Immigration History Research Center Archives, University of Minnesota. Yaroslav Chyzh Foundation. Box 2, missing sheet numbering on the document* [in Ukrainian].
- Lyst do komitetiv «Oborony Ukrainy», Niu-York, 7 veresnia 1922 r. [Letter to the "Defense of Ukraine" committees, New York, September 7, 1922]. (1922, September 7). *Arkhiv doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty. Fond Yaroslav Chyzh. Korobka 2, vidсутnia numeratsiia arkushiv na dokumenti – Immigration History Research Center Archives, University of Minnesota. Yaroslav Chyzh Foundation. Box 2, missing sheet numbering on the document* [in Ukrainian].
- Lyst Ye. Konovaltsya do Ya. Chyzha vid 13 bereznya 1923 r. [Letter of Ye. Konovalts to Ya. Chyzh dated March 13, 1923]. (1923, March 13). *Z arkhivu Olhy Kuzmovych. Kopiyyu lysta nadav Andriy Salyuk, yaku zrobyv z oryhinalu nadanoho O. Kuzmovych – From the archive of Olga Kuzmovich*. A copy of the letter was provided by Andriy Salyuk, which he made from the original provided by O. Kuzmovich [in Ukrainian].
- Lyst Ye. Konovaltsya do Ya. Chyzha vid 15 sichnya 1922 r. [Letter of Ye. Konovalts to Ya. Chyzh dated January 15, 1922]. (1922, January 15). *Z arkhivu Olhy Kuzmovych. Kopiyyu lysta nadav Andriy Salyuk, yaku zrobyv z oryhinalu nadanoho O. Kuzmovych – From the archive of Olga Kuzmovich*. A copy of the letter was provided by Andriy Salyuk, which he made from the original provided by O. Kuzmovich [in Ukrainian].
- Lyst Yevhena Konovaltsya do Andriya Melnyka vid 8 hrudnya 1921 r. [Letter of Yevhen Konovalts to Andrii Melnyk dated December 8, 1921]. (2011). In O. Kucheruk & Yu. Cherchenko (Comps.), *Andrii Melnyk. 1890–1964*.

Spohady. Dokumenty. Lystuvannia – Andriy Melnyk. 1890–1964. Memoirs. Documents. Correspondence. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].

- Lystuvannia filialu imeni M. Shashkevycha u Lvovi z Dyreksiieiu politsii, ukrainskymy tovarystvamy, okremymy osobamy pro provedennia zahalnykh zboriv, zatverdzhennia statutu, vidznachennia yuvileinykh dat tovarystva ta inshi orhanizatsiini pytannia. 1910–1922 rr. [Correspondence of the branch named after M. Shashkevych in Lviv with the Police Directorate, Ukrainian associations, individuals about general meetings, approval of the statute, celebration of the anniversary dates of the association and other organizational issues. 1910–1922]. (1910–1922). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv – Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv*, f. 348, op. 1, spr. 3572, ark. 118 [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (2007). *Narys istoriyi OUN. 1920–1939 roky [Essay on the history of the OUN. 1920–1939 years]*. Kyiv: ADEF-Ukraine [in Ukrainian].
- Navrotskyi, O.** (1961). Ukrayinska viyskova orhanizatsiya. Orhanizatsiyni pochatky y stvorennia Nachalnoyi kolehiyi UVO [Ukrainian military organization. Organizational beginnings and creation of the Initial Board of the Higher Education Institution]. *Holos kombatanta – The voice of a combatant*, 9 (15), 11 [in Ukrainian].
- Navrotskyi, O.** (1963). Polkovnyk Yevhen Konovalets [Colonel Yevhen Konovalets]. *Sribna surma. Statti y materiyaly do diyannya Ukrayinskoyi Viyskovoyi Orhanizatsiyi – Silver antimony. Articles and materials related to the actions of the Ukrainian Military Organization* (Vol. II, p. 144). Toronto: Silver Antimony [in Ukrainian].
- Ohliad boievoi diialnomy na ukrainskykh zemliakh zaniatykh Polshcheiu za 1922-y rik (po vidomostiam do 6 hrudnia 1922) [Review of military activity on Ukrainian lands occupied by Poland for 1922 (according to information up to December 6, 1922)]. (1922). *Arkhiv doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty. Fond Yaroslav Chyzh. Korobka 2, vidsutnia numeratsiia arkushiv na dokumenti – Immigration History Research Center Archives, University of Minnesota. Yaroslav Chyzh Foundation. Box 2, missing sheet numbering on the document* [in Ukrainian].
- Posmertna zhadky [Posthumous mentions]. (1922, May 13). *Hromadskyy vistyuk – Public herald* [in Ukrainian].
- Reviziyi i areshtuvannya [Audits and arrests]. (1921, December 10). *Vpered – Forward* [in Ukrainian].
- Sushko, R.** (1933). *Khto vbyv polkovnyka Otmarshayna [Who killed Colonel Otmarstein]*. Prague: B.m. [in Ukrainian].

- Khoma, I.** (2019). Yevhen Konovalets i pochatky UVO (serpen – lystopad 1920 r.) [Yevhen Konovalets and the beginnings of the Ukrainian Military Organization (August – November 1920)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 9–15. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184669> [in Ukrainian].
- Chebotariv, M.** (1933). *Nevdala rehabilitatsiya Sushka – ubiynyka [Unsuccessful rehabilitation of Sushka – the killer]*. (Part 1). Warsaw: B.m. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 30.09.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 31.10.2022 р.*